

Bartosz WŁODARSKI

Uniwersytet Jagielloński

bartosz.wlodarski@uj.edu.pl

W STRONĘ MODERNIZMU – Z DZIEJÓW WARSZAWSKIEJ SZKOŁY NAUK POLITYCZNYCH 1915-1939

ABSTRACT **In the direction of modernism – aspects of history of the School of Political Sciences in Warsaw in 1915-1939**

This paper aims to present the history of the School of Political Sciences in Warsaw since 1915 to the beginning of WWII. It is also an attempt to depict its origins and the evolution of its academic model inspired by the Paris Institute of Political Studies (École Libre des Sciences Politiques). The School of Political Sciences is shown from the perspective of former Polish émigrés in the Circle of former Polish students from Leipzig, led by Edmund Jan Reyman. Reyman, the founder and head of the school, brought about the setting up of the Social Institute (IS). The paper focuses on the role the School of Political Sciences in Warsaw, which operated from a modernistic building, played in the development of political sciences both in the capital and across the country. The school had become an academic centre equipped with modern facilities like specialist studies, libraries, research institutes and rich collections. Under the auspices of the school and IS many publishing activities were undertaken, the flagship being the Encyclopedia of Political Sciences, the biggest publication devoted to political sciences in the inter-war period. This had led to the school acquiring the status of the Academy of Political Sciences in 1939.

Keywords: Academy/School of Political Sciences, Political Sciences, Warsaw

Słowa kluczowe: Akademia/Szkoła Nauk Politycznych, Nauki Polityczne, Warszawa

W dwudziestoleciu międzywojennym istniały w Warszawie instytucje oświatowe, w których wykładano nauki polityczne i gdzie formował się kształt tej dyscypliny. Były to między innymi powstały na gruncie działalności stowarzyszeń prometejskich Instytut Wschodni i afiliowana przy nim Szkoła Wschodoznawcza¹ – specjalistyczna placówka oświatowo-badawcza, stawiająca sobie za cel dostarczanie wiadomości o krajach Europy Wschodniej oraz Bliskiego i Dalekiego Wschodu². Odreśny Wydział Nauk Politycznych i Społecznych miała Wolna Wszechnica Polska (WWP)³. Ewolucją on w kierunku nauk prawnych i ostatecznie przyjął nazwę Wydziału Prawa i Nauk Ekonomiczno-Społecznych, zyskując uprawnienia do nadawania stopnia magistra prawa⁴. Także na Uniwersytecie Warszawskim (UW) nauki prawne miały ścisły związek z naukami politycznymi, co znalazło wyraz w nazewnictwie – tamtejszy Wydział Prawa nosił w latach 1918-1926 nazwę Wydziału Prawa i Nauk Politycznych⁵.

Największym przedsięwzięciem organizacyjnym i placówką dydaktyczną aspirującą do roli centralnego ośrodka politologicznego II Rzeczypospolitej była warszawska Szkoła Nauk Politycznych (SNP)⁶. W literaturze przedmiotu w kontekście rozwoju polskich nauk politycznych o warszawskiej SNP wspominają między innymi Edward

¹ Było to studium z trzema działami: Ogólnym, Bliskiego i Dalekiego Wschodu, związane z działalnością postaci takich jak: Stanisław Siedlecki, Olgierd Górka, Stanisław Korwin-Pawłowski. Szerzej o genezie, działalności i środowisku tworzącym Instytut Wschodni i Szkołę Wschodoznawczą zob. I.P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Warszawa 2007, *Seria Wschodnia*.

² *Rocznik nr IV Szkoły Wschodoznawczej przy Instytucie Wschodnim w Warszawie na rok szkolny 1937/38*.

³ Wydział ten współtworzyli m.in. Leon Petrażycki, Emil Stanisław Rappaport, Ludwik Krzywicki czy pełniący funkcję dziekana Zofia Daszyńska-Golińska. Zob. *Wolna Wszechnica Polska w Warszawie, rok XV-XXIII, Skład osobowy i spis wykładów wraz z rozkładem godzin na lata akademickie 1920/21-1938/39*.

⁴ J. Kordeczuk akcentuje fakt, że była to jedyna prywatna uczelnia, która w owym czasie miała takie uprawnienia. Zob. J. Kordeczuk, *Zarządzanie prywatnymi szkołami wyższymi w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Zarządzanie szkołą wyższą*, red. J. Blicharz, A. Chrisidu-Budnik, A. Sus, Wrocław 2014, s. 13, *Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. E-Monografie*, nr 56.

⁵ K. Baranowski, *Kadra naukowa z zakresu dyscyplin społecznych w II Rzeczypospolitej*, Łódź 1981, s. 16.

⁶ Badacz nauk społeczno-politycznych w dwudziestoleciu międzywojennym Krzysztof Baranowski, charakteryzując szkolnictwo wyższe II Rzeczypospolitej, określa ówczesny system jako układ X, ze względu na geograficzne położenie pięciu podstawowych miast-ośrodków akademickich, w których studiowało 97% wszystkich studentów. Były to: Warszawa, Lwów, Kraków, Poznań i Wilno. Głównym punktem tego układu była stolica, skupiająca w poszczególnych latach od 42% do 45% studiujących. Spośród uczelni politologicznych najważniejszą rolę przypisuje on właśnie warszawskiej Szkole Nauk Politycznych, przytaczając na dowód dane statystyczne z roku akademickiego 1935/1936, kiedy liczba jej studentów doszła do 3,4% ogółu studiujących w Polsce. Zob. tamże, s. 14-15, 24. Absolwent krakowskiej Szkoły Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego i prezes Koła Uczniów i Absolwentów SNP UJ Otton Beiersdorf wyraził opinię, że jedynym liczącym się ośrodkiem wśród szkół politologicznych w Polsce była właśnie warszawska SNP. Zob. tenże, *Wywiad z Ottonem Beiersdorffem, ostatnim przedwojennym i pierwszym powojennym prezesem Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie, przeprowadzony przez autora dnia 4 stycznia 2006 r.*, [w:] tenże, *Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 317 i n.

Olszewski i Agata Puka oraz Bronisław Pasierb, podkreślając utylitarny wymiar programu kształcenia, którego celem była budowa kadr administracyjnych odrodzonego państwa polskiego⁷. Nauki polityczne z okresu dwudziestolecia międzywojennego Jan Puchalski określa jako *dyscyplinę mającą znaczenie pragmatyczne, a równocześnie charakter poznawczo-kształcący*, a stołeczny ośrodek uznaje za wiodący dla tej dziedziny wiedzy⁸.

Fragmentaryczny charakter wiedzy na temat Szkoły Nauk Politycznych zawarty w dotychczasowych publikacjach, a zarazem powszechne przekonanie o jej kluczowej roli wśród wszystkich placówek naukowo-dydaktycznych zajmujących się w II Rzeczypospolitej naukami politycznymi skłoniły autora niniejszego artykułu do podjęcia próby przybliżenia ośrodka naukowego, który tuż przed II wojną światową zyskał status ośrodka akademickiego⁹. Zasadne wydaje się zbadanie, czy i w jakim stopniu uczelnia stanowiąca wzorzec dla innych ośrodków tego typu miała charakter prekursorski w ustalaniu standardów uprawiania nauk politycznych. Czym były i jak rozumiano te nauki w SNP w dwudziestolecu międzywojennym? Czy miały one wyłącznie charakter praktyczno-zawodowy i dydaktyczny, czy całość wykładanej w SNP materii wykraczała poza to wąskie rozumienie pojęcia szkoły i zawierała elementy definicji szkoły w szerszym rozumieniu, tak jak proponuje Kazimierz Opalek, czyli pewnej wspólnoty zdolnej do tworzenia relacji uczniowie–mistrz, wykraczającej w badaniach naukowych poza cele dydaktyczne i przyjmującej pewne idee lub sposoby podejścia do określonych zagadnień?¹⁰

By dokonać refleksji krytycznej związanej z postawionymi pytaniami i w sposób syntetyczny przedstawić warszawską SNP, konieczne jest opisanie tej instytucji, przedstawienie genezy jej powstania, środowisk i postaci decydujących o jej kształcie oraz scharakteryzowanie jej struktury instytucjonalno-organizacyjnej, kadry naukowej, a także programu nauczania.

***

Kolebką środowiska, które współtworzyło warszawską Szkołę Nauk Politycznych, był Lipsk. To tam peregrynowali Polacy z zaboru rosyjskiego, niegodzący się na postępującą rusyfikację i niemożność studiowania w kraju w ojczystym języku¹¹. To właśnie

⁷ E. Olszewski, A. Puka, *Studia politologiczne w Polsce*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1, s. 44. Por. B. Pasierb, *Z tradycji polskiej nauki o polityce*, cz. 1: *Nauka o polityce, kultura polityczna przelomu XIX i XX wieku*, „Polityka i Społeczeństwo” 2005, nr 2, s. 111.

⁸ J. Puchalski, *Z dziejów nauk politycznych w Polsce*, „Studia Nauk Politycznych” 1981, nr 3, s. 46-47.

⁹ Niniejsza publikacja stanowi fragment opracowywanej przez autora szerszej pracy monograficznej na temat historii warszawskich nauk politycznych w dwudziestolecu międzywojennym, dla których SNP była kluczową instytucją.

¹⁰ K. Opalek, *Zagadnienia teorii prawa i teorii polityki*, Warszawa 1986, s. 31, 36-38.

¹¹ O sytuacji szkolnictwa pod zaborem rosyjskim, strajku szkolnym w roku 1905, bojkocie rosyjskojęzycznych gimnazjów i uczelni wyższych i przyczynach oraz okolicznościach, w których późniejsi lipszczanie opuszczali Warszawę, wspomina J. Szaniawski, *Rzut oka na stosunki ekonomiczno-społeczne w byłym zaborze rosyjskim do 1914*, [w:] *Przyczyunki do historii Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Z okazji 50-lecia jej założenia 1915-1965*, red. J. Loth i in., Warszawa 1968, s. 10-12.

postępowa i dosyć zamożna młodzież z tzw. Kongresówki przejawiała największą aktywność w tworzeniu organizacji studenckich na lipskich uczelniach¹². Wokół tej związanej wspólnym losem grupy emigrantów skupionych we wspomnianych organizacjach studenckich narodziła się silnie zintegrowana i nastawiona patriotycznie wspólnota. Formalnym wyrazem aspiracji tego środowiska było powołanie w Warszawie w lutym roku 1914 Koła Lipszczan (KL), choć wydaje się, że wyniesiony z czasów lipskich etos i silna koleżeńska więź wykraczały dalece poza ramy organizacyjne stowarzyszenia¹³.

Wśród członków KL można wyróżnić postaci wybitne, cieszące się autorytetem, takie jak twórca warszawskiej Szkoły Nauk Politycznych Edmund Jan Reyman czy inny z organizatorów życia studenckiego w Lipsku – polonista, późniejszy profesor uniwersytetów w Łodzi i Poznaniu – Henryk Ułaszyn. Do ważnych dla tego środowiska osobistości można zaliczyć między innymi Jana Tadeusza Tchorzewskiego, jednego z inicjatorów i współtwórców SNP, Ludwika Krzywickiego – lewicowego działacza i wykładowcę Szkoły Nauk Społecznych i Handlowych (SNSiH) i SNP, związanego przede wszystkim z Wydziałem Nauk Politycznych i Społecznych WWP¹⁴, a także An-

¹² Lipsk miał opinię ośrodka naukowego przyjaznego Polakom. Atmosferę tego miasta członkowie Koła Lipszczan wspominają jako sprzyjającą budowaniu polskich organizacji i stowarzyszeń studenckich, gdzie *w narodzie saskim dało się nadal odczuć powiew ducha stowiańskiego: swobody i pragnienia postępu*. W latach 1876-1896 w Lipsku działało Towarzystwo Akademików Polskich, założone przez uczonego i publicystę Piotra Chmielowskiego. Towarzystwo to miało lokal klubowy „Stadt London” oraz własną bibliotekę. W roku 1890 powołano stowarzyszenie studentów Polaków „Unitas”, które – jak wspomina „lipszczanin” Mieczysław Domagała – miało demokratyczny charakter. Siedziba mieściła się przy Bayresche Strasse 6, gdzie znajdowały się biblioteka i czytelnia towarzystwa. Członkowie „Unitasu”, rekrutujący się głównie spośród studentów lipskiej Wyższej Szkoły Handlowej oraz Wyższej Szkoły Rolniczej, zrzeszali się w kołach naukowych prawników, lekarzy, agronomów. Obok „Unitasu” działało także, powstałe w roku 1900, należące do paryskiego Związku Młodzieży Postępowej stowarzyszenie „Concordia”, zarejestrowane jako „Polonisher Akademischer Philosophischer Verein”, które po likwidacji centrali we Francji przekształciło się w Towarzystwo Spójnia. Dysponowało ono liczącą około 700 tomów biblioteką i ściśle współpracowało z organizacją Bratnia Pomoc studentów-Polaków, popularnym „Bratniakiem”, który był organizacją skupiającą wszystkie organizacje studenckie i niosącą pomoc finansową niezamożnym studentom. Członkiem zarządu, a w roku akademickim 1905/1906 prezesem tej organizacji był Edmund Jan Reyman, główny inicjator, twórca i dyrektor warszawskiej Szkoły Nauk Politycznych. Henryk Ułaszyn, wspominając polskie organizacje studenckie w Lipsku, wiąże „Concordię” z ruchem lewicującym i postępowym, a „Unitasowi” przypisuje charakter bardziej narodowo-demokratyczny. Zob. H. Ułaszyn, *O polskich stowarzyszeniach akademickich w Lipsku (fragment wspomnień)*, [w:] *Memorabilia lipskie. Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu Wychowawców Szkoły Nauk Politycznych w dniu 2 i 3 lutego 1924 r.*, Warszawa 1924, s. 7; M. Domagała, *Krótki rys powstania uniwersytetu w Lipsku i stowarzyszeń studentów polskich tamże*, [w:] *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych...*, s. 8, 20-21. Reyman działał także w stowarzyszeniu „Unitas”. Zob. Z. Landau, *Reyman Edmund Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Vol. 31, Kraków 1988, s. 217.

¹³ Środowisko to podtrzymywało więzy przez całe dwudziestolecie, organizując zjazdy, celebrowując rocznice i spotkania koleżeńskie. KL miało własną symbolikę, a jego godłem była wpisana w koło, wykaligrafowana litera L. W roku 1965 z okazji 50-lecia powołania SNP chcący ocalić od zapomnienia historię stowarzyszenia i jego działalności byli członkowie KL wydali własnym sumptem broszurę opisującą dzieje tego stowarzyszenia.

¹⁴ Ludwik Krzywicki figuruje jako członek KL w Warszawie. Zob. *Lista Lipszczan zgłoszonych do Koła w Warszawie*, [w:] *Pamiętnik trzeciego zjazdu Lipszczan w dniu 1 listopada 1933 roku w Warszawie*

toniego Idźkowskiego – wicedyrektora łódzkiej filii SNP, czyli Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (WSNSiE)¹⁵, Tadeusza Miłobędzkiego – profesora Politechniki Warszawskiej, oraz licznych przedstawicieli świata gospodarczego – przemysłowców i bankierów, takich jak między innymi Józef Szaniawski, Wacław Brun, Witold Dobrowolski czy Jan Napieralski.

Wydaje się, że siłą tego stowarzyszenia, którego bazę stanowiła klasa średnia – lekarze, urzędnicy, przedsiębiorcy i wykształceni rolnicy¹⁶ – tkwiła głównie w jedności pojmowania celów przez wszystkich jego członków i umiejętności zbiorowego działania całej wspólnoty. Koło Lipszczan było instytucją patronacką dla wszystkich późniejszych działań i instytucji powstałych z jego inicjatywy.

Spiritus movens, pomysłodawcą i człowiekiem, bez którego nie powstałaby w tym kształcie warszawska SNP, był wspomniany Edmund Jan Reyman. W 1903 roku wyjechał on do Lipska, gdzie rozpoczął studia w Wyższej Szkole Handlowej (Handelshochschule zu Leipzig) przy Uniwersytecie Lipskim, której dyplom uzyskał w roku 1906¹⁷. Po powrocie do Warszawy pracował jako tłumacz i księgowy w Biurze Techniczno-Handlowym i już w 1908 roku podjął pierwszą – nieudaną – próbę zintegrowania środowiska absolwentów szkół lipskich i stworzenia ich organizacji. W 1909 roku pojechał do Szwajcarii i rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie w Zurychu, które ukończył z tytułem kandydata praw. Doktoryzował się na Uniwersytecie w Heidelbergu, skąd udał się do Francji, by kontynuować naukę. Tam skupił się na problematyce społecznej i politycznej, którą zgłębiał na Sorbonie, w Collège de France i przede wszystkim w École Libre des Sciences Politiques¹⁸.

Można postawić tezę, że idea budowy odpowiednika szkoły paryskiej w stolicy odrodzonej Rzeczypospolitej stała się dalekosiężnym celem, wizją i marzeniem, które Reyman „przywiózł” ze studiów we Francji. W przemówieniu inauguracyjnym drugi rok działalności (1919/1920), już pod szyldem Szkoły Nauk Politycznych, mówił o tym

---

z okazji XX-lecia Koła Lipszczan Stowarzyszenia Byłych Wychowañców Polaków w wyższych uczelni w Lipsku 1914-1934, Warszawa 1934, s. 25.

¹⁵ *Lista członków KL. Członkowie rzeczywistości*, [w:] *Pamiętnik trzeciego zjazdu...*, s. 23.

¹⁶ Dane na podstawie listy członków KL według stanu z 1939 roku. Zob. *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych...*, s. 38-44.

¹⁷ Godłem tej uczelni była sowa opierająca się na księdze i trzymająca w szponach kaduceusz, będący także symbolem handlu. Widnieje ona w formie barwnej, zielono-białej, wypukłej, imitującej lakową pieczęć, na świadectwach dokumentujących przebieg studiów Reymana w Lipsku. Symbol ten miał, jak się zdaje, duże znaczenie sentymentalne dla środowiska tworzącego późniejszą Szkołę Nauk Politycznych, ponieważ w nieco zmienionej graficznie formie sowa z księgą, bez kaduceusza (niekiedy np. na odznakach SNP także ze zwojem papirusu i piórem), stała się godłem warszawskiej SNP i późniejszej Akademii Nauk Politycznych (ANP; na odznakach ANP występowała bez księgi). Zob. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68/III/1.61: Dyplomy, świadectwa i zaświadczenia 1902-1913: Zaświadczenie o przyjęciu E.R. w poczet słuchaczy Wyższej Szkoły Handlowej w Lipsku 1903 r. Por. tamże, Świadectwo ukończenia Wyższej Szkoły Handlowej przy Uniwersytecie w Lipsku w latach 1903-1906 (oba dokumenty były sygnowane pieczęcią z symbolem sowy).

¹⁸ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68/III/1.61: Dyplomy, świadectwa i zaświadczenia 1902-1913; PAN/III/-68/ III/1.63: Życiorys, przebieg pracy, ankieta personalna i rodzinna. Zob. także: Z. Landau, *Reyman Edmund Jan*, s. 217.

wprost, wskazując, że *przekształcenie kursu nauk dyplomatycznych i konsularnych w Wydział Nauk Politycznych Szkoły przyspieszyło jej wewnętrzną reorganizację, która upodobniona już całkowicie do szkoły nauk politycznych w Paryżu – przyjęła również tę nazwę*¹⁹. Wydaje się, że mając ogromny autorytet i zaufanie KL oraz pozostałych środowisk i instytucji współtworzących SNP²⁰, mógł on realizować swój autorski projekt budowy nadwiślańskiej École.

To za jego sprawą członkowie KL zaakceptowali jednogłośnie pomysł, by stowarzyszenie utworzyło szkołę nauk politycznych na wzór francuski. Tak – niemal równocześnie z ukonstytuowaniem się KL w roku 1914 – powołano pierwszą placówkę oświatową. Była to Szkoła Nauk Społecznych i Handlowych (SNSiH)²¹, której uroczyste otwarcie odbyło się w obecności rektora UW Józefa Brudzińskiego 9 grudnia 1915 roku. W przemówieniu inauguracyjnym Reyman jako jeden z celów, dla których powstaje szkoła, wskazywał dogłębne poznanie przez studentów instytucji, rozwiązań prawnych i społeczno-gospodarczych wypracowanych przez dojrzałe demokracje świata zachodniego oraz wdrażanie tych wzorców na rodzimy grunt²².

Dyrektorem SNSiH został Reyman, który łączył tę funkcję z członkostwem honorowym KL²³ (w późniejszych latach był dyrektorem zarówno SNP, jak i Instytutu Społecznego [IS], a także wiceprezesem zarządu Instytutu²⁴). Powołano tzw. Radę Opiekuńczą SNSiH, a 9 marca 1916 roku przekształcono ją w Towarzystwo Szkoły Nauk Politycznych (TSNP). 27 listopada 1921 roku, na mocy uchwały walnego Zgromadze-

¹⁹ Przemówienie dr. Edmunda Jana Reymana, założyciela warszawskiej Szkoły Nauk Politycznych (SNP) z okazji inauguracji roku szkolnego 1919/20 w SNP, [w:] R. IV SNP, s. 5-10.

²⁰ Członkowie KL w latach 60. z perspektywy półwiecza oceniali bez wątpliwości, że E.J. Reyman wcielał w życie idee tej wspólnoty do SNP, co z dumą podkreślali, pisząc: *Bez przesady można powiedzieć, że ideologia szerokich, tolerancyjnych, świeżych, postępowo śmiałych poglądów oraz atmosfera duchowa panująca stąd w życiu i sposobie myślenia studentów lipskich przeniosły się żywcem do programów i postaw ideologicznych Szkoły Nauk Politycznych, Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych...*, s. 21.

²¹ Załatwienie wszelkich formalności zajęło ponad rok i pierwszy rok szkolny zainaugurowano 9 XII 1915. Zob. tamże, s. 26.

²² R. I SNSiH, s. 7.

²³ Funkcję prezesa Rady Opiekuńczej TSNP, a następnie IS pełnił od początku zaangażowany w ideę budowy Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie adwokat, działacz samorządowy i społecznik Adolf Suligowski. Prezesem TSNP i IS był hrabia Roger Łubieński. Zob. *Nekrolog, wspomnienie pośmiertne o Adolffie Suligowskim*, [w:] R. XVII SNP. Por. Władze IS, [w:] Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68/II/1/17: Notatka o Instytucie Społecznym i Akademii Nauk Politycznych w Warszawie, 2 wersje 1945. Por. tamże, PAN/III/-68/II/1/18: Statut Instytutu Społecznego 1945. Zob. także: Dokumenty programowe, Statuty TSNP oraz IS, [w:] R. I-III SNSH. Por. R. IV-VII SNP.

²⁴ Statut IS określał prerogatywy dyrektora jako osoby kierującej wszystkimi sprawami, pracami i kursami IS, z wyłączeniem SNP. Będąc równocześnie dyrektorem SNP, skupił Reyman pełnię prerogatyw dających w praktyce swobodę decydowania o kształcie SNP. Zob. Odpis statutu IS – Dział B: Władze Instytutu, [w:] tamże. Reyman był także dyrektorem będącej w praktyce zamiejscowym oddziałem warszawskiej SNP, działającej w latach 1925-1928 Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (WSNSiE). Analogiczną funkcję pełnił w Instytucie Studiów Handlowych i Orientalistycznych 1929-1939, choć kierownictwo studiów powierzył dr. Stefanowi Chmielewskiemu. Zob. R. I ISHiO, s. 13; R. II WSNSiE, s. 24.

nia TSNP powołano IS. Zarówno TSNP, jak i następnie IS były *de facto* emanacją Koła Lipszczan²⁵ i stanowiły przez całe dwudziestolecie struktury organizacyjne nadrzędne wobec Szkoły Nauk Politycznych²⁶.

Szkoła Nauk Społecznych i Handlowych bezpośrednio nawiązywała do doświadczeń i aspiracji członków KL i pierwotnie miała profil wyraźnie ekonomiczny²⁷. Początki działalności były skromne i szkoła przetrwała głównie dzięki Reymanowi oraz zaangażowaniu i wsparciu członków KL. Jeden z nich, Antoni Poraziński, udostępnił swoje mieszkanie, by mogły odbywać się zajęcia szkolne. Inni zaangażowali się w prace SNSiH jako wykładowcy. Byli to między innymi: Janusz Machnicki (statystyka), Tadeusz Tchorzewski, Zygmunt Zembowicz (buchalteria), Kazimierz Ziemiński (arytmetyka handlowa). Prowadzący zajęcia z geografii politycznej Władysław Piechowski pozyskał dla szkoły pomieszczenia w Gimnazjum im. Zamojskiego przy ul. Smolnej w Warszawie²⁸. Była SNSiH wieczorowym studium z dwoma podstawowymi wydziałami – Społecznym i Handlowym. W pierwszym roku studiowało tam 66 osób, w tym 10 kobiet²⁹. Systematycznie rozszerzano wykładaną problematykę, równocześnie zmieniając kształt struktury organizacyjnej szkoły. 8 maja 1917 roku utworzono Wydział Nauk Politycznych jako roczny kurs akademicki nauk dyplomatycznych i konsularnych. 1 października tego samego roku powołano do życia w formie dwuletniego kursu Wydział Publicystyczno-Dziennikarski³⁰. Od początku działalności szkoły w ramach nauki na Wydziale Społecznym studenci wybierali na drugim roku studiów jedną z trzech specjalizacji: społeczno-gospodarczą, administracyjną lub spółdzielczą³¹. Druga z nich przekształcona została – także w 1917 roku – w odrębne Wydziały Administracji Pań-

²⁵ Statut Instytutu mówił wprost, że ciałem założycielskim jest Koło Lipszczan. Zob. *Statut IS, Władze Instytutu*, E. *Założyciele*, Art. 26. Sześciu członków KL obligatoryjnie delegowano do Rady Instytutu Społecznego – kolegiального ciała, spośród którego wylaniano organy wykonawcze, w tym zarząd, z prezesem IS na czele. Zob. *Statut IS, Władze Instytutu*, B. Rada, Art. 16, pkt 3. KL miało bardzo silny wpływ na IS i podlegało mu organizacyjnie SNP dzięki aktywnej obecności wielu przedstawicieli KL we władzach IS i SNP.

²⁶ Instytut Społeczny patronował wielu inicjatywom w dziedzinie oświatowej na gruncie nauk politycznych i finansował je. Obok warszawskiej SNP były to wspomniane: WSNSiE oraz ISHiO. IS prowadził także szeroko zakrojoną działalność wydawniczą. Do najważniejszych jego publikacji należy zaliczyć czterotomową *Encyklopedię nauk politycznych* oraz cykl wydawniczy *Prace Społeczne i Polityczne*.

²⁷ W latach 1915/1916-1917/1918 dzielono wykładany materiał według dyscyplin. Wyróżniano następujące nauki: ekonomiczne, prawne, handlowe, administracyjno-samorządowe, spółdzielcze, oraz cykl wykładów określanych mianem ogólnokształcących. Przedmioty w ramach szeroko rozumianych nauk ekonomicznych stanowiły ponad połowę programu szkolnego. W roku szkolnym 1917/1918 na 61 wykładanych w szkole przedmiotów 34 prezentowało zagadnienia czysto ekonomiczne, a kilkanaście odnosiło się do tej problematyki w sposób pośredni. Analiza na podstawie programów szkolnych publikowanych w R. I, II SNSiH oraz R. III SNSiH/SNP. W późniejszym okresie jednymi z wiodących dziedzin stały się działy określane w publikacjach szkolnych mianem nauk historyczno-politycznych oraz społecznych. Te ostatnie łączono z naukami finansowo-ekonomicznymi.

²⁸ Por. *Program nauk i rozkład wykładów*, [w:] R. I-III SNSH.

²⁹ *Dane statystyczne o słuchaczach z r. 1915-1916*, [w:] R. I SNSiH, s. 20.

³⁰ R. II SNSiH, s. 30-32.

³¹ *Program Nauk Wydziału Społecznego*, [w:] R. I SNSiH, s. 23-24.

stwowej i Komunalnej oraz Społeczny³². Rozszerzenie wykładanej tam problematyki o zagadnienia międzynarodowe i administracyjno-prawne miało stopniowo upodabniać Szkołę do francuskiej École Libre des Sciences Politiques.

W pierwszych trzech latach działalności szkoły kadra naukowa była *in statu nascendi*. W tym okresie wykladało ponad 50 profesorów³³, z których część prowadziła wykłady incydentalnie. W zakresie nauk prawnych byli to między innymi: Bronisław Bouffał (ustrój polityczny Europy i Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej), Zygmunt Cybichowski (prawo międzynarodowe prywatne), Bronisław Dembiński (historia dyplomacji), Witold Kamieniecki (historia ustroju Polski) czy Marian Zbrowski (nauka o państwie). Wśród wykładowców w owym pionierskim okresie działalności szkoły można wskazać kilka wyróżniających się postaci, jak choćby: wspomniany wcześniej Ludwik Krzywicki (historia kultury oraz teoria statystyki), adwokat i pierwszy prezes Towarzystwa Szkoły Nauk Społecznych i Handlowych (późniejszej SNP) oraz Instytutu Społecznego – Adolf Suligowski (teoria samorządu), a także wybitny karnista i późniejszy sędzia Sądu Najwyższego Emil Stanisław Rappaport (międzynarodowe prawo karne)³⁴. Do postaci kontrowersyjnych należy Eligiusz Niewiadomski, który w dwóch pierwszych latach działalności szkoły prowadził zajęcia z przedmiotu estetyka miast³⁵.

Nauki ekonomiczne, handlowe i spółdzielcze wykładali między innymi: Władysław Kierst (teoria handlu), Cezary Łągiewski (kooperatywy ubezpieczeniowe), Aleksander Morozewicz (analiza bilansów; rachunkowość kameralna i komunalna), Władysław Piechowski (geografia ekonomiczna), Henryk Radziszewski (ekonomia polityczna i skarbowość), Stanisław Rogaczewski (buchalteria). W ciągu trzech pierwszych lat działalności szkoły rodził się zespół uczonych, którzy w dwudziestoleciu międzywojennym mieli się trwale związać z tą uczelnią. Obok dyrektora Reymana byli to między innymi: Leon Babiński, Jerzy Loth, Julian Makowski, Henryk Mościcki, Jan Namitkiewicz, Feliks Ochimowski, Michał Sokolnicki, Gustaw Simon, Józef Zawadzki czy Stefan Woyzbun³⁶.

W roku 1918 uczelnia przyjęła nazwę Szkoła Nauk Politycznych. Starano się wówczas pozyskać wsparcie instytucji państwowych i organizowano specjalistyczne kursy dla absolwentów szkół wyższych, przede wszystkim prawników i ekonomistów. Pierwszy kurs ogłoszono na wiosnę roku 1917, jeszcze pod auspicjami Tymczasowej Rady

³² R. III SNSH/SNP, s. 30.

³³ Zob. rozkłady wykładowców i spisy wykładowców. Por. R. I SNSiH, s. 26-31, 32; R. II SNSiH, s. 33-40, 41-42; R. III SNSiH/SNP, s. 38-45, 46-47; Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68//II/2.29: Spisy wykładowców w Szkole Nauk Politycznych w okresie 1915-1946: Maszynopis – Spis wykładowców w SNP w okresie 1915-1946.

³⁴ R. I-II SNSiH. Por. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68/II/2.29: Spisy wykładowców w Szkole Nauk Politycznych w okresie 1915-1946: Maszynopis – Spis wykładowców w SNP w okresie 1915-1946.

³⁵ Zob. *Program nauk i rozkład wykładów*, [w:] R. I-II SNSH.

³⁶ Zob. R. I-II SNSiH oraz R. III SNSH/SNP. Por. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/68/II/2.29: Spisy wykładowców w Szkole Nauk Politycznych w okresie 1915-1946: Maszynopis – Spis wykładowców w SNP w okresie 1915-1946. Zob. także: Tab. 1 na końcu niniejszego artykułu.

Stanu. Kolejnym dwóm kursom patronowało Ministerstwo Spraw Zagranicznych. W 1919 roku zorganizowano trwający od 5 marca do końca czerwca cykl wykładów pod nazwą Praktyczny Kurs Dyplomatyczno-Konsularny, a tego samego roku w listopadzie rozpoczął się trzeci Akademicki Kurs Dyplomatyczno-Konsularny, zakończony w czerwcu 1920 roku³⁷. Według sprawozdania z dziesięciolecia działalności zamieszczonego w R. X SNP *prawie wszyscy absolwenci tego Kursu zajęli odpowiednie stanowiska bądź w Ministerium Spraw Zagranicznych, bądź też na placówkach zagranicznych, w poselstwach i konsulatach*³⁸.

Pierwsze lata niepodległości to okres zabiegów zarządu i kierownictwa szkoły o nawiązanie trwałej współpracy z instytucjami państwa polskiego. Od 1918 roku pisano odezwy i memoriały do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), ministra Stanisława Głąbińskiego i Komisji Oświatowej Sejmu Ustawodawczego, wzywające, by zatrudniano absolwentów SNP jako urzędników państwowych. Zapraszano delegatów MWRiOP do udziału w pracach komisji egzaminacyjnych i dyplomowych szkoły, zabiegano o przyznanie jej stałej subwencji, umożliwiającej odpowiedni rozwój, oraz podejmowano starania o nadanie dyplomom szkoły charakteru dyplomów wyższych szkół państwowych³⁹.

Choć szkołę określano mianem *Alma Mater* urzędnika państwowego⁴⁰, to wysiłki o aktywne wsparcie jej przez państwo przynosiły raczej znikome skutki. Środowiska szkolne były zgodne co do profilu, jaki powinna mieć SNP. Podkreślano, że w jej relacjach z państwem należy zachować *prywatno-publiczny i społeczny, a nie państwowy charakter*⁴¹. Głównym sponsorem szkoły pozostawało KL, które przyznawało dotacje na jej działalność.

Działalność szkoły zyskała dynamikę dzięki powołaniu w 1921 roku Instytutu Społecznego. Jak pisze członek jego władz, związany przez całe dwudziestolecie z działalnością szkoły, i jej wykładowca, prof. Jerzy Loth, Reyman (twórca IS) *przełał na Instytut prawa własności całego stanu posiadania szkoły*⁴². Była to instytucja w pełni prywatna, niezależna, o szeroko zakreślonych celach⁴³. Jako stowarzyszenie mające osobowość

³⁷ Zob. R. X SNP, s. 5-6. Por. R. IV SNP, s. 11-12.

³⁸ R. X SNP, s. 6.

³⁹ R. X SNP, s. 8-13. Por. R. V SNP, s. 10-16.

⁴⁰ S. Reszczyński, „*Alma mater*” urzędnika państwowego, „Gazeta Administracji Policji Państwowej” 1923, 17 II, [przedruk w:] *Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu...*, s. 54-56.

⁴¹ J. Stemler, *Znaczenie Szkoły Nauk Politycznych dla społeczeństwa i państwa, referat wygłoszony na I zjeździe absolwentów SNP w Warszawie*, [w:] *Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu...*, s. 43.

⁴² *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych...*, s. 111-112.

⁴³ Cele te widziano nie tylko w działalności finansowej służącej utrzymaniu i zapewnieniu środków dla SNP, ale IS miał mieć w stosunku do wcześniejszego TSNP bardziej rozbudowany charakter i stanowić rodzaj *archiwum społecznego mającego zapewnić studentom możliwość prowadzenia samodzielnych badań naukowych dzięki zapewnieniu usystematyzowanych materiałów źródłowych, literatury i pism specjalistycznych na wzór działalności zachodnioeuropejskich instytucji bibliotecznych, archiwistycznych i muzealnych*. Zob. szerzej: Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68/II/1/18 – Statut Instytutu Społecznego 1945, art. 1,2. Por. *Odpis statutu. Fundusze Instytutu*, art. 5, [w:] R. VII SNP, s. 5-6.

prawną gromadziła środki, a z czasem zaczęła dysponować pokaznym majątkiem⁴⁴. Wraz z rozwojem IS coraz więcej podmiotów gospodarczych i instytucji wspierało finansowo jego działalność jako członkowie popierający⁴⁵. Pozwalało to na rozwijanie wydawnictw naukowych i encyklopedycznych. Instytut Społeczny był podmiotem, który w sensie prawnym i organizacyjnym reprezentował wysiłki całego środowiska związanego z SNP w realizowaniu idei budowy nowoczesnego ośrodka szkolnego – centrum nauk politycznych w Polsce.

Pod egidą IS wchodziła SNP w dwudziestolecie międzywojenne jako placówka o pięciu wydziałach. Były to: Wydział I – Polityczny, który wyewoluował z wcześniejszego rocznego kursu dyplomatyczno-konsularnego; II – Społeczny; III – Administracji Państwowej i Komunalnej; IV – Finansowo-Ekonomiczny oraz V – Publicystyki i Dziennikarstwa⁴⁶. Ten kształt organizacyjny miał być odzwierciedleniem modelu paryskiego, opartego na czterech wydziałach: Dyplomatycznym, Administracyjnym, Prawa Publicznego oraz Finansowo-Ekonomicznym⁴⁷.

Specyfiką warszawskiej SNP było traktowanie dziennikarstwa jako istotnej części kanonu wiedzy politologicznej. Jak zapisano w sprawozdaniu z dziesięciolecia działalności szkoły, miało to źródło w modelu niemieckim, z którego czerpali lipszczanie, a wzorzec dla nich stanowiła działalność *wydziałów publicystycznych uniwersytetów w Bernie i Lipsku, będących szkołami dziennikarstwa i publicystyki w zakresie polityczno-społecznym i gospodarczym*⁴⁸. Wydział SNP był uznawany za pierwszą na ziemiach polskich szkołę dziennikarstwa⁴⁹. Działał przez pięć lat i został zlikwidowany w roku 1923, jak informowano – z powodu niskiej frekwencji i trudności w pozyskaniu odpowiedniej kadry naukowej i eksperckiej⁵⁰. Wydaje się, że postawienie na autonomiczny rozwój specjalności związanej z ówczesnymi mediami, a przy tym dynamiczny rozwój afiliowanej przy WWP Szkoły Dziennikarskiej w Warszawie (następnie przekształconej

⁴⁴ Zob. szerzej: Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68/II/1/18 – Statut Instytutu Społecznego 1945. Por. *Odpis statutu. Fundusze Instytutu*, art. 5, [w:] R. VII SNP, s. 7-8.

⁴⁵ Obok KL były to m.in.: Bank Kredytowy w Warszawie, Gebethner i Wolff, Kasa Pożyczkowo-Przemysłowa w Radomiu, Łódzkie Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe, Magistrat Miasta Włocławka, Towarzystwo Akcyjne Motor, Spółka Akcyjna Nasz Sklep, Stowarzyszenie Emerytalne Pracowników Prywatnych, Stowarzyszenie Właścicieli Nieruchomości Miasta Stołecznego Warszawy, Stowarzyszenie Byłych Wychowawców Szkoły Realnej w Warszawie, Syndykat Rolniczy Warszawski, Warszawska Kasa Kredytowa, Warszawskie Towarzystwo Ubezpieczeń od Ognia. Por. R. VII SNP, s. 19; R. XV SNP, s. 27; R. XXIV SNP, s. 36.

⁴⁶ R. IV SNP, s. 22, 32-36.

⁴⁷ O recepcji modelu paryskiego w szkołach nauk politycznych w Krakowie i Warszawie zob. szerzej: B. Włodarski, *Jeden cel – dwie drogi. O recepcji wzorców francuskich na przykładzie krakowskiej i warszawskiej Szkoły Nauk Politycznych od czasów zaborów do 1939 r.*, „Politeja” 2015, nr 36, s. 275-298.

⁴⁸ R. II SNSH, s. 32. Por. R. X SNP, s. 4.

⁴⁹ *Prasa jako przedmiot badań oraz nauczania w latach 1917-1937 w Szkole Nauk politycznych w Warszawie*, [w:] *Wyższa Szkoła Dziennikarska w Warszawie 1917-1937. Rzut oka na dwudziestolecie pracy uczelni 1917-1937 oraz program na rok 1937-1938*, Warszawa 1937, s. 10.

⁵⁰ Tamże, s. 12.

w Wyższą Szkołę Dziennikarstwa) mogły mieć znaczący wpływ na decyzję o likwidacji Wydziału Dziennikarskiego SNP⁵¹.

Inną cechą wyróżniającą warszawską SNP, którą można określić mianem decydującej o profilu tej placówki, była wrażliwość i wyczulenie na sprawy społeczne. Znalazło to instytucjonalny wyraz w działalności jej Wydziału Społecznego. Problematyka ta przeniknęła do programu i struktur SNP także w postaci działalności stypendialnej. Było to w znacznym stopniu zasługą dyrektora Reymana, jego osobowości i zainteresowań badawczych. Był on działaczem społecznym, publicystą, znawcą problematyki spółdzielczo-mieszkaniowej i lokatorskiej oraz organizatorem pomocy społecznej⁵². Jako profesor SNP zajmował się głównie kwestiami socjalno-społecznymi i spółdzielczością. Począwszy od 1915 roku, prowadził aż do wybuchu II wojny światowej politykę socjalną – przedmiot obowiązkowy dla tej specjalizacji, który był także częścią egzaminu dyplomowego⁵³. Reyman definiował politykę socjalną jako *całokształt środków służących budowie harmonijnego współżycia społecznego poprzez niwelowanie różnic materialnych i antagonizmów klasowych*. Jej celem nadrzędnym był *wszechstronny rozwój indywidualny*⁵⁴. Ten społecznikowski rys rozszerzał się na program wszystkich wydziałów szkolnych. Stałym elementem programu studiów Wydziału Administracji Państwowej i Komunalnej były wykłady prowadzone w ciągu całego dwudziestolecia przez lekarza, współtwórcę Towarzystwa Doraźnej Pomocy Lekarskiej i prezesa pogotowia ratunkowego – dr. Józefa Zawadzkiego z przedmiotu higiena społeczna oraz okresowo z opieki społecznej, a także dobroczynności publicznej i samopomocy społecznej⁵⁵. Ten społeczny charakter miały także kluczowe dla problematyki politycznej wykłady Ludwika Kulczyckiego⁵⁶, który postulował rozwijanie *urządzeń socjalnych i higienicznych* jako ważnego czynnika w rozwoju nowoczesnego modelu

⁵¹ Przodującą rolę w dziedzinie studiów dziennikarskich odgrywała wówczas w Warszawie Szkoła Dziennikarska przy Wolnej Wszechnicy Polskiej, przekształcona następnie w Wyższą Szkołę Dziennikarstwa w Warszawie. Zob. tamże, s. 12.

⁵² Reyman angażował się w działalność społeczną. Już jako student działał w studenckiej Bratniej Pomocy, a także w stowarzyszeniu „Unitas”, gdzie prowadził działalność odczytową dla robotników. Pracował dla Towarzystwa Opieki nad Dziećmi Więźniów. Działał w ruchu spółdzielczym i stowarzyszeniowym. Był jednym z członków założycieli Warszawskiej Kooperatywy Mieszkaniowej, a także Warszawskiego Stowarzyszenia Lokatorów i Wydziału Pomocy dla Ludności. Jego działalność publicystyczna w prasie dotyczyła spółdzielczości i aktywności stowarzyszeniowej. Zob. Z. Landau, *Reyman Edmund Jan*, s. 217-218. Por. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68/III/1.63: Zyciorys, przebieg pracy, ankieta personalna i rodzinna.

⁵³ Opracowanie autora na podstawie: *Spisy wykładów i zajęć* oraz *Programy nauk dla poszczególnych wydziałów*, [w:] R. I-III SNSH i R. IV-XXIV SNP.

⁵⁴ E.J. Reyman, *Polityka socjalna. Wykłady prof. E. J. Reymana opracowane przez Słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Rok akademicki 1927/28*, Warszawa 1928, s. 79-83.

⁵⁵ Opracowanie autora: statystyka przedmiotów wykładanych w SNP na czterech wydziałach w latach szkolnych 1919/1920-1939/1940; *Spisy wykładów i zajęć* i *Programy nauk dla poszczególnych wydziałów*, [w:] R. IV-XXIV SNP.

⁵⁶ W młodości aktywnego działacza lewicy, na przełomie wieków profesora lwowskiej Szkoły Nauk Politycznych, w dwudziestoleciu związanego także z Wyższą Szkołą Dziennikarską przy WWP.

demokratycznego państwa⁵⁷. Uzupełnieniem tej problematyki były cykliczne wykłady ekonomisty i specjalisty w zakresie ubezpieczeń społecznych, kierownika Resortu Pracy i Polityki Społecznej w rządzie Władysława Grabskiego – Gustawa Simona (związki zawodowe i kooperatywy wytwórcze) oraz przedmiot szkolnictwo i organizacja oświaty w Polsce, wykładany przez historyka Józefa Bojasińskiego.

Struktura organizacyjna i ramy programowe SNP przybrały ostateczny, czterowydziałowy kształt, o profilu wyraźnie społecznym, któremu jednostka ta pozostała wierzna do wybuchu II wojny światowej⁵⁸.

Do roku szkolnego 1928/1929 szkoła pozostawała dwuletnim studium wieczorowym. Jej studentem mógł zostać każdy, kto legitymował się świadectwem ukończenia szkoły średniej (słuchacze zwyczajni), lub osoby pełniące funkcje w administracji, instytucjach społecznych bądź gospodarczych, niemające takiego wykształcenia, ale przyjęte jako słuchacze nadzwyczajni na podstawie oceny szkolnej komisji rekrutacyjnej w porozumieniu z dziekanem danego wydziału SNP⁵⁹. Czas nauki obejmował średnio 15 godzin zajęć obowiązkowych w tygodniu. Zajęcia te odbywały się między godz. 19.00 a 22.00. W ciągu dwuletnich studiów należało zdać cztery egzaminy semestralne z przedmiotów obowiązkowych. Ich zdanie oraz samodzielne przygotowanie referatu seminaryjnego z przedmiotu zasadniczego dla danego wydziału było warunkiem dopuszczenia do egzaminu dyplomowego⁶⁰. Egzamin dyplomowy trwał około dwóch-trzech godzin i miał formę publicznego wystąpienia przed komisją egzaminacyjną. W jej skład wchodził: dyrektor szkoły jako jej przewodniczący, dziekan wydziału jako jego zastępca, grono profesorów, którzy wykładali przedmioty objęte egzaminem, oraz delegat IS jako asystent przy egzaminach⁶¹. Należało odpowiedzieć na pytania z trzech przedmiotów obowiązkowych dla danego wydziału⁶² oraz dwóch wybranych przez studenta – po jednym spośród przedmiotów społeczno-ekonomicznych oraz historyczno-prawnych⁶³.

⁵⁷ Zob. szerzej: L. Kulczycki, *Nauka o państwie, wykłady L. Kulczyckiego opracowane przez Słuchaczy Szkoły Nauk politycznych w Warszawie, rok akademicki 1927/28*, Warszawa 1928, s. 20.

⁵⁸ Ten schemat organizacyjny uczelnia zachowała także po nadaniu jej w 1939 roku statusu szkoły wyższej i już jako Akademia Nauk Politycznych (ANP) zachowała strukturę organizacyjną z czterema Wydziałami: I – Politycznym, II – Społecznym, III – Administracji Państwowej i Komunalnej oraz IV – Finansowo-Ekonomicznym. Zob. Odpis statutu SNP (ANP): A) I.§3 [w:] R. XXIV SNP, s. 38.

⁵⁹ R. VIII SNP, s. 15-16. Informacje pochodzące z tego rocznika dotyczyły pierwszego roku SNP jako struktury czterowydziałowej bez V Wydziału Publicystyki i Dziennikarstwa.

⁶⁰ R. IV SNP, s. 26-29.

⁶¹ R. VIII SNP, s. 20-22.

⁶² Dla poszczególnych wydziałów w latach 1918-1939 kanon przedmiotów objętych egzaminem dyplomowym, obowiązkowych dla poszczególnych specjalizacji był niezmienny i obejmował: dla Wydziału Politycznego historię dyplomacji, prawo międzynarodowe publiczne i prywatne oraz geografii polityczną ziem polskich, dla Wydziału Społecznego – naukę gospodarstwa społecznego, spółdzielczość i politykę socjalną, dla Wydziału Administracji Państwowej i Komunalnej – naukę gospodarstwa społecznego, nauk o państwie i prawo administracyjne, dla Wydziału Finansowo-Ekonomicznego – naukę gospodarstwa społecznego, prawo handlowe i wekslowe oraz politykę handlowo-przemysłową.

⁶³ Do grupy pierwszej należały m.in ekonomia polityczna, polityka agrarna, skarbowość, historia doktryn ekonomicznych, geografia ekonomiczna ogólna, geografia gospodarcza ziem polskich, statystyka

W początkach dwudziestolecia międzywojennego wykłady w szkole ogłaszali między innymi tacy uczeni, jak twórca psychologicznej teorii prawa Leon Petrażycki (zarys polityki i socjologii, 1920/1921) czy cywilista i normatywista oraz znawca problematyki międzynarodowej Szymon Rundstein (prawo międzynarodowe prywatne, 1919/1920). Kontynuowali wykłady prof. UW i WWP Ludwik Krzywicki (historia kultury; teoria statystyki; seminarium statystyczne) oraz Emil Stanisław Rappaport (wiadomości z prawa karnego i procedury).

Jak wspomina Jerzy Loth, w pierwszych latach działalności szkoły plany i programy szkolne opracowywał Reyman, który następnie osobiście przeprowadzał wywiad na warszawskich uczelniach wyższych, odwiedzając profesorów i zapraszając do współpracy z SNP. Następnie powołano senat, który przejął kierownictwo naukowe placówki⁶⁴. Reyman obok wspomnianej polityki społecznej oraz konwersatoriów i seminariów z tego przedmiotu prowadził trzy wykłady: kwestia i polityka mieszkaniowa; teoria kooperatyw; historia doktryn ekonomicznych. W latach 20. stabilizowała się sytuacja kadry profesorskiej i budowano zespół, który obejmował około 30 uczonych trwale związanych z działalnością dydaktyczną SNP w latach 1918-1939⁶⁵. Grono to w znacznej części wywodziło się spośród wykładowców wyższych uczelni warszawskich. Z UW związani byli między innymi: historyk Henryk Mościcki, wykładający w dwudziestoleciu dwa przedmioty – nieprzerwanie wiodącą na Wydziale Politycznym historię polityczną Polski porozbiorowej, a okresowo Polskę współczesną; specjalista w dziedzinie prawa handlowego i sędzia Sądu Apelacyjnego Jan Namitkiewicz, prowadzący podstawowy dla Wydziału Finansowo-Ekonomicznego wykład z zagadnień prawa handlowego i wekslowego porównawczego; etnograf Stanisław Poniatowski (etnografia polityczna), Stanisław Arnold (historia społeczno-gospodarcza). W latach 30. z uczelnią związali się uczeni młodego pokolenia – historyk i dziekan Wydziału Humanistycznego UW Oskar Halecki (po Michale Sokolnickim w 1932/1933 objął wykład Europa współczesna) oraz będący wówczas pod jego naukowym wpływem historyk Janusz Pajewski (został adiunktem w Zakładzie Historii Politycznej Henryka Mościckiego).

Ze środowiska Wyższej Szkoły Handlowej (od roku 1933 Szkoły Głównej Handlowej) wywodziли się: członek IS, geograf i podróżnik Jerzy Loth (między innymi wykłady geografia polityczna i geografia gospodarcza ziem polskich); dyrektor departamentu w Ministerstwie Skarbu i specjalista w dziedzinie ubezpieczeń Jan Łazowski wykładający przez całe dwudziestolecie teorię ubezpieczeń oraz ubezpieczenia społeczne; na-

---

ka, teoria bankowości, polityka gminna, spółdzielczość, do grupy drugiej: historia polityczna Europy, historia polityczna Polski, historia ustroju politycznego Europy, historia ustroju politycznego Polski, nauka o państwie, prawo karne, prawo cywilne, prawo międzynarodowe, prawo administracyjne. Od 1928 roku w systemie studiów trzyletnich nie zdawano przedmiotów do wyboru. Zob. R. VIII SNP, s. 21-22.

⁶⁴ J. Loth, *Szkoła (ostatnio Akademia) Nauk Politycznych w Warszawie*, [w:] *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych...*, s. 110-111.

⁶⁵ Na około 90 uczonych wykładających w SNP w latach 1915-1939 ponad 30 pracowało tu co najmniej 10 lat, a 20 przynajmniej przez 5. Około 20 uczonych prowadziło do wybuchu II wojny światowej zajęcia przez 15-24 lat. Zob. Tab. 1 na końcu niniejszego artykułu.

czelnik wydziału Ministerstwa Skarbu prof. prawa narodów Julian Makowski prowadzący zajęcia i seminaria z prawa międzynarodowego publicznego i w roku 1919/1920 – naukę o państwie; specjalista od prawa morskiego i lotniczego Leon Babiński (prawo międzynarodowe prywatne); naczelnik wydziału Ministerstwa Handlu i Przemysłu Stefan Królikowski (polityka handlowo-przemysłowa, celna i traktaty handlowe); działacz związkowy, lipszczanin Jan Włodzimierz Lgocki (korespondencja handlowa); ekonomista Janusz Winnicki (korespondencja handlowa), Feliks Hilchen (polityka handlowo-przemysłowa, celna i traktaty handlowe oraz seminarium finansowo-ekonomiczne); ekonomista, wykładowca London School of Economics and Political Science (LSE) Jan Stanisław Lewiński (ekonomia polityczna); urzędnik MSZ Emil Kipa (historia dyplomatyczna wieku XIX i seminarium z historii dyplomacji).

Z Uniwersytetem Stefana Batorego związani byli: prawnik-konstytucjonalista prof. Wacław Komarnicki (prawo polityczne, 1936/1937; ogólna teoria prawa, 1937/1938); uczeń Szymona Askenazego, historyk i archiwista Janusz Iwaszkiewicz (historia dyplomatyczna wieku XVIII i XIX); prof. UJ, geograf i pierwszy dyrektor Instytutu Bałtyckiego w Toruniu Stanisław Srokowski (geografia ekonomiczna Polski).

Warszawska SNP chlubiła się tym, że większość profesorów była ekspertami-praktykami w swoich dziedzinach⁶⁶. Wśród jej stałej kadry naukowej byli sędziowie Sądu Najwyższego Wacław Miszewski (prawo cywilne z procedurą i ustrojem sądów) i Feliks Ochimowski oraz Najwyższego Trybunału Administracyjnego – Michał Waśkowski (wykład prawo administracyjne oraz konwersatoria i seminaria do tego przedmiotu); adwokaci Jerzy Kurnatowski i Michał Orzęcki (wiadomości z prawa karnego i procedury); dyrektor banku, znawca giełdy i problematyki handlowej Stefan Woyzbun (teoria bankowości, nauka handlu); dyrektor Państwowych Zakładów Graficznych Lucjan Jętkiewicz (technika w życiu gospodarczym państwa i gminy); wicedyrektor fabryki, prezes Rady Zrzeszenia Księgowych i Rzeczoznawców Antoni Górski (organizacja i technika przedsiębiorstw handlowych i przemysłowych). Licznie reprezentowani byli także urzędnicy państwowi i dyplomaci, np. poseł, minister, dyrektor departamentu MSZ Karol Bertoni (organizacja i technika służby konsularnej); dyrektor departamentu konsularnego MSZ, absolwent paryskiej École Libre des Sciences Politiques, dyplomata, prywatny sekretarz Józefa Piłsudskiego Michał Sokolnicki (Europa współczesna, historia dyplomacji w XIX wieku i seminarium z historii dyplomacji); dyrektor Wydziału Konsularnego MSZ Wacław Babiński (skarbowość i prawo skarbowe oraz seminarium do tego przedmiotu); naczelnik wydziału Ministerstwa Handlu i Przemysłu Stefan Królikowski (polityka handlowa, przemysłowa, celna i traktaty handlowe); naczelnik wydziału Ministerstwa Skarbu Leonard Makowski (organizacja i technika banków); wiceminister w Ministerstwie Skarbu Ignacy Weinfeld (skarbowość i prawo skarbowe oraz konwersatorium i seminarium finansowo-skarbowe); poseł i naczelnik wydziału ekonomicznego Banku Polskiego Mieczysław Szawelski (polityka emigracyjna); naczelnik wydziału prawnego Ministerstwa Reformy Rolnej Stanisław

⁶⁶ Do początków lat 30. eksponowano jedynie funkcje administracyjne, urzędnicze bądź zawodowe profesorów SNP. Por. *Adresy profesorów*, [w:] R. X SNP, s. 52; R. XIV SNP, s. 53; R. XVI SNP, s. 60.

Korwin-Piotrowski (polityka agrarna); wizytator w MWRiOP Jan Szyć (księgowość); dyrektor departamentu w MWRiOP Mieczysław Jarniński (arytmetyka polityczna); związany z Uniwersytetem Jana Kazimierza statystyk i naczelnik wydziału w Głównym Urzędzie Statystycznym Jan Piekalkiewicz (statystyka, ochrona pracy). Wykłady prowadzili także wspomniany wcześniej lekarz Józef Zawadzki oraz redaktor „Kuriera Warszawskiego” Wincenty Trzebiński (prasa a polityka).

Ogłaszany w całym okresie dwudziestolecia międzywojennego program zajęć dla dwóch pierwszych lat studiów SNP obejmował około 60 przedmiotów i pozostałych zajęć (w tym proseminariów i seminariów). Całą tę materię dzielono według dziedzin naukowych. Podział ten miał charakter trwały⁶⁷ i obejmował nauki historyczno-polityczne, prawne, społeczne i finansowo-ekonomiczne, administracyjno-samorządowe, wiedzę o spółdzielczości, ubezpieczeniach oraz nauki handlowe⁶⁸. Badania porównawcze programu dwuletnich studiów dla wszystkich czterech wydziałów SNP⁶⁹ w latach 1919-1939 pozwalają na stwierdzenie, że cechowała go stabilność. Był niemal niezmienny w następujących po sobie kolejnych latach szkolnych, a modyfikacje obejmowały zazwyczaj tylko kilka przedmiotów w ramach programu przewidzianego dla danego wydziału szkoły. Na przykład w programie dwuletniego kursu SNP na Wydziale Społecznym z lat 1923/1924-1924/1925 w porównaniu z analogicznym kursem z lat 1925/1926-1926/1927 różnice dotyczyły następujących przedmiotów: związki zawodowe, organizacja i praktyka kooperatyw, idee i reformy społeczne (wykładane w 1923/1924-1924/1925), arytmetyka handlowa (w latach 1925/1926-1926/1927)⁷⁰.

W SNP budowano kanon wiedzy politologicznej. W szerokim ujęciu, czyli niezależnie od przynależności wydziałowej i wybranej specjalizacji, student musiał złożyć egzaminy z następujących przedmiotów: historia polityczna Polski, Europa współczesna, nauka o państwie, historia polityczna ustroju państw europejskich i Stanów Zjednoczonych Ameryki, historia ustroju Polski, ekonomia polityczna, polityka socjalna, geografia ekonomiczna i geografia ekonomiczna Polski⁷¹.

W sensie ścisłym – czyli analizując jedynie program wydziału nazwanego przez twórców szkoły politycznym – należy stwierdzić, że fundament stanowiły zagadnienia w ramach obowiązkowych wykładów obejmujących następujące przedmioty: historia polityczna Polski, Europa współczesna, historia dyplomacji XVIII i XIX wieku, nauka o państwie, historia ustroju politycznego państw europejskich i Stanów Zjednoczonych Ameryki, historia ustroju Polski, etnografia polityczna, prawo międzynarodowe publiczne i prywatne, prawo handlowe i wekslowe porównawcze, ekonomia polityczna, skarbowość, polityka socjalna, polityka handlowa, przemysłowa, celna i traktaty

⁶⁷ W latach 20. eksponowano spółdzielczość jako odrębny dział wiedzy. Z czasem tę materię włączono do działu społecznego i finansowo-ekonomicznego.

⁶⁸ Analiza porównawcza na podstawie: *Spisy wykładów i zajęć*, [w:] R. IV, X, XVII i XXII SNP.

⁶⁹ Statystyka nie uwzględnia Wydziału Dziennikarskiego.

⁷⁰ Por. R. VIII i X SNP.

⁷¹ Dane statystyczne w opracowaniu autora na podstawie R. IV-XII SNP. Por. karty przebiegu studiów, indeksy w: Archiwum Państwowe w Milanówku, Akta Akademii Nauk Politycznych: sygn. AP 222/I: 388; 179; 207; 226; 227; 342.

handlowe, polityka emigracyjna, geografia ekonomiczna, geografia ekonomiczna Polski, organizacja i technika służby konsularnej⁷².

Po reformie szkoły w kierunku studium trzyletniego określono katalog przedmiotów w sposób formalny – wskazując przedmioty wspólne – obowiązkowe dla wszystkich wydziałów szkolnych. Były to: historia polityczna Polski, Europa współczesna, ogólna teoria prawa, prawo polityczne, ekonomia polityczna, skarbowość, polityka socjalna, geografia ekonomiczna Polski⁷³. Zasadniczo więc można stwierdzić, że – biorąc pod uwagę faktyczny zakres wykładanej materii i uwzględniając różnice w nazewnictwie przedmiotów – w ciągu całego dwudziestolecia kanon wiedzy był niemal niezmienny⁷⁴, a jego centralny punkt stanowiła wieloaspektowa refleksja nad państwem. Warto przy tym zwrócić uwagę, że absolwent Wydziału Politycznego warszawskiej SNP obok, co wydaje się oczywiste, materii prawnomiędzynarodowej, politycznej i historii musiał przyswoić szczegółową wiedzę geograficzną i statystyczno-ekonomiczną.

***

Należy zaznaczyć, że historia rozwoju SNP nie przebiegała w sposób linearny. Wyrażoną cezurę stanowi rok 1928, w którym ukończona została budowa (przy ul. Wawelskiej) nowego, zaprojektowanego przez architekta Romualda Gutta gmachu szkoły⁷⁵, a 11 czerwca minister WRiOP Gustaw Dobrucki zatwierdził jej statut⁷⁶.

⁷² R. X SNP.

⁷³ Zob. *Programy nauk*, [w:] R. XIV-XXIV SNP.

⁷⁴ Przed otwarciem studiów trzyletnich w roku szkolnym 1928/1929 ten podstawowy kanon był nieco inaczej skonstruowany; dodatkowo wykładano geografii ekonomiczną, a przedmioty historia polityczna ustroju państw europejskich i Stanów Zjednoczonych Ameryki i historia ustroju Polski oraz nauka o państwie zmieniono na prawo polityczne (będące wykładem prawa konstytucyjnego i nauki o państwie) oraz ogólną teorię prawa. Skarbowość była także wcześniej w kanonie nauk na wszystkich wydziałach z wyjątkiem społecznego. Dane statystyczne w opracowaniu autora na podstawie: R. XIV-XXIV SNP. Por. Archiwum Państwowe w Milanówku, sygn. AP 222/I/; Akta Akademii Nauk Politycznych – sygn. AP 222/I 2121 Izdebska Irena: druk-karta przebiegu studiów 3-letnich. Wydż. Polityczny.

⁷⁵ Budowa nauk politycznych pod egidą Instytutu Społecznego i pod przewodnictwem dyrektora Reymana to w znacznej części historia walki o fundusze, grunty i środki potrzebne do urzeczywistnienia tej idei w jej najbardziej pragmatycznym aspekcie – budowy siedziby nowoczesnego centrum naukowego. Konsekwentne dążenie do tego celu od pierwszych lat działalności Szkoły w wolnej Polsce, skuteczny lobbing na szczeblu centralnym przyniosły efekt. Ministerstwo Robót Publicznych przyznało pismem z 11 I 1924 (nr IX 3323) grunt na ten cel. Powołano specjalny komitet, w skład którego, oprócz dyrektora SNP, weszli przedstawiciele IS, KL, profesorów i delegatów Stowarzyszenia Słuchaczy Szkoły, mający zdobyć potrzebne na budowę środki, które szacowano na 600 tys. złotych. Zob. R. IX SNP, s. 1-2. Część sprawozdań w kolejnych szkolnych rocznikach dotyczy zbierania „cegiełek”, pozyskiwania środków i zabiegów o prawa do gruntów. Dopiero na mocy uchwały Sejmu RP z 9 III 1931 Instytut Społeczny mógł nabyć i poszerzyć tereny, którymi do tego czasu dysponował jedynie na podstawie umowy dzierżawy na okres 36 lat. Zob. R. XVII SNP, s. 1. W 1926 roku rozstrzygnięto konkurs na projekt gmachu SNP. Został on ogłoszony przez Warszawskie Koło Architektów, a na posiedzeniach Sądu Konkursowego (SK) obecni byli architekci prof. K. Jankowski, prof. T. Tołwiński i A. Raniecki. SNP i IS reprezentował dyrektor Reyman, a władze miejskie prezydent Warszawy Władysław Jabłoński. O rozmachu planowanej inwestycji świadczy sprawozdanie SK wraz z uzasadnie-

Otwarcie nowoczesnego kompleksu uczelnianego, utrzymanego w stylistyce i duchu modernistycznym, umożliwiło uruchomienie od roku szkolnego 1928/1929 SNP jako trzyletnich studiów politologicznych. Dyplomy – na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 8 listopada 1929 roku – gwarantowały absolwentom szkoły prawa urzędnicze I kategorii w służbie państwowej⁷⁷. W tym czasie także władze Francji, Belgii i Szwajcarii uznawały dyplomy warszawskiej SNP za równoznaczne z licencjackim z nauk prawnych, co otwierało absolwentom szkoły drogę do doktoryzowania się na tamtejszych uczelniach⁷⁸.

1 października 1929 roku⁷⁹ powołano do życia nową placówkę dydaktyczną – Instytut Studiów Handlowych i Orientalistycznych (ISHiO)⁸⁰. Instytut organizacyjnie został zespolony z SNP i stanowił część kompleksu uczelnianego przy ul. Wawelskiej. Placówka miała wyraźnie utylitarny, nastawiony na praktykę handlową i działalność eksportową program, a otwarcie uczelni nastąpiło 1 października tego roku⁸¹. Do podjęcia nauki w ISHiO nie wymagano matury, a trzy wydziały: Eksportowy, Orientalistyczny i Bankowo-Ubezpieczeniowy, miały jasny cel, który sprecyzował dyrektor Reyman w przemówieniu inauguracyjnym pierwszy rok działalności szkoły, tłumacząc studentom, że jest nim *nie przygotowanie adeptów nauki – doktorów i magistrów ekonomii, lecz ludzi, którzy zasobni w gruntowną wiedzę ekonomiczną oraz techniki handlowe zdołają odegrać wybitną rolę w rozwoju życia gospodarczego Rzeczypospolitej jako organizatorzy placówek gospodarczych w kraju i poza jego granicami*⁸².

Równocześnie w SNP, wraz z powołaniem trzeciego roku studiów jako uzupełniających, systematycznie zwiększano wymagania formalne, kładąc nacisk na indywidualny rozwój i samodzielność w pracy naukowej. Praca miała polegać na uczestnictwie w konwersatoriach i seminarium dyplomowym, na co przeznaczano 240 godzin, oraz na zaliczeniu właściwych dla danego wydziału 120 godzin wykładów monograficznych. Na przykład dla Wydziału Politycznego były to konwersatoria i ćwiczenia z historii dyplomacyjnej (45 godzin), prawa narodów (45 godzin), geografii politycznej (45 godzin) oraz organizacji i technik służby konsularnej (45 godzin)

---

niem i załączonymi projektami. Projekty oceniano według precyzyjnie określonych kryteriów. Pierwszą nagrodę przyznano projektowi Romualda Gutta. Zob. „Architektura i Budownictwo. Miesięcznik Ilustrowany” R. 2, 1926, z. 4, s. 25, 27.

⁷⁶ Zob. szerzej: R. XIII SNP, s. 9; R. XIV SNP, s. 1-3.

⁷⁷ Dz. U. RP 1929, nr 88, poz. 663.

⁷⁸ *Ustrój i rozwój Szkoły Nauk Politycznych. Zatwierdzenie statutu szkoły*, [w:] *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych...*, s. 65-66.

⁷⁹ Jej statut został zatwierdzony przez MWRiOP 11 V 1929 r.

⁸⁰ Zdecydowano się na otwarcie tej nowej i niezależnej od SNP uczelni mimo niepowodzenia wcześniejszego przedsięwzięcia związanego z działalnością Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (1925-1928). Zob. E.J. Reyman, *Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (jej powstanie i zmierny)*, [w:] *Pamiętnik Wyższej Szkoły nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi*, red. J. Augustyniak, Łódź 1931, s. 7, 16.

⁸¹ Zob. R. II ISHiO, s. 1-3.

⁸² *Przemówienie dyr. dr. Edmunda Jana Reymana*, [w:] R. II ISHiO, s. 3-4.

Seminarium dyplomowe wybierano z historii dyplomatycznej lub prawa narodów (60 godzin), a wykłady monograficzne z listy następujących przedmiotów: doktryny polityczne i ruchy społeczne, polityka emigracyjna, prasa a polityka, Liga Narodów, ochrona mniejszości w prawie narodów, kwestia wschodnia, ewolucja imperium brytyjskiego, polityka kolonialna wielkich mocarstw, Polska na tle gospodarki światowej, polityka komunikacyjna i handel międzynarodowy⁸³. Na tej samej zasadzie zorganizowano na pozostałych wydziałach SNP trzeci rok studiów.

W uzasadnieniu rozstrzygnięć konkursu na budynek SNP zapisano, że *ogólną koncepcję projektu powinna cechować jasność rzutów, dogodność komunikacji wewnątrz i ukształtowań brył architektonicznych, poza tym należy dążyć do możliwie ekonomicznego rozwiązania konstrukcyjnego i wyzyskania przestrzeni*⁸⁴. Można postawić tezę, że związany z nurtem modernistycznym w sztuce i architekturze funkcjonalizm w znacznej mierze zdeterminował sposób organizacji szkoły i jej charakter. Zyskała ona także możliwość rozwijania działalności bibliotecznej i do roku 1939 rozbudowano księgozbiór, który liczył ponad 20 tys. tomów⁸⁵. Utworzono również pięć specjalistycznych zakładów naukowych: Instytut Prawa Publicznego (kierownik Julian Makowski, kierownicy seminariów: Waław Komarnicki i Michał Waśkowski), Instytut Geograficzny (kierownik Stanisław Srokowski, asystent mgr Włodzimierz Kowalski), Instytut Nauk Gospodarczych (kierownik Adam Heydel, kierownicy seminariów: Karol Bretoni, Antoni Górski, Stefan Królikowski, Leonard Makowski, Jan Namitkiewicz, Ignacy Weinfeld, asystent Andrzej Marcin Neuman), Zakład Polityki Socjalnej (kierownik Edmund Jan Reyman, adiunkt Zbigniew Makarczyk), Zakład Historii Politycznej (kierownik Henryk Mościcki, kierownicy seminariów: Oskar Halecki, Janusz Iwazskiewicz, adiunkt Janusz Pajewski)⁸⁶.

Instytucje te miały dużą, opartą na wewnętrznych regulaminach autonomię i dysponowały odrębnymi środkami budżetowymi. Ich celem była nie tylko dydaktyka, ale także prowadzenie badań naukowych⁸⁷. Każdy z zakładów i instytutów miał specjalistyczną bibliotekę, z których najstarsza – Zakładu Polityki Socjalnej – liczyła pod koniec lat 30. kilka tysięcy tomów. Studenci mogli korzystać także ze specjalistycznych pracowni i zbiorów. Instytut Geograficzny miał pracownię kartograficzną, gdzie studenci wykonywali wysokiej jakości kartogramy, które katalogowano i włączano do zbiorów. Instytut ten dysponował także salą amfiteatralną o powierzchni 250 m² z nowoczesnym projektorem firmy Zeiss⁸⁸. Do pracowni towaroznawczej należało Muzeum Próbek, liczące kilkaset pozycji katalogowych ze wszystkich dziedzin wytwórczości (ceramika, wyroby szklane, nawozy sztuczne, farby i lakiery, materiały wybuchowe *etc.*).

⁸³ Program trzeciego roku studiów uzupełniających. Por. R. XVII, XX, XXIV SNP.

⁸⁴ „Architektura i Budownictwo. Miesięcznik Ilustrowany” R. 2, 1926, z. 4, s. 28.

⁸⁵ R. XXIV SNP.

⁸⁶ Por. R. XX-XXIV SNP.

⁸⁷ Zob. *Regulamin Instytutu Prawa Publicznego przy SNP*, [w:] R. XXI SNP, s. 98.

⁸⁸ R. XXIV SNP.

Wydaje się, że Szkoła Nauk Politycznych stawiała się czymś więcej niż tylko placówką dydaktyczną i w pewnym momencie zaczęła wkraczać w etap rozwoju naukowo-badawczego. Warto zaznaczyć, że obok reorganizacji w kierunku akademickim i stworzenia specjalistycznych instytutów to właśnie na lata 1929-1939 przypada największa aktywność wydawnicza pod jej auspicjami. Pierwszą publikacją naukową z cyklu *Prace Społeczne i Polityczne* pod redakcją Reymana wydano już w roku 1918⁸⁹, a kolejne tomy zaczęły się ukazywać cyklicznie od roku 1929 i wydano ich do wybuchu wojny osiem. Autorami byli profesorowie SNP, a ich zakres tematyczny obejmował materię wykładaną w szkole. Były to kolejno: *Prawo polityczne, Pierwsza część teoretyczna, nauka o państwie* Ludwika Kulczyckiego (1929), *Geografia gospodarcza Polski* (1931) i *Geografia gospodarcza ogólna* (1934) Stanisława Srokowskiego, *Zarys prawa handlowego* (1934) Jana Namitkiewicza, *Zarys polskiej polityki handlowej ze szczególnym uwzględnieniem polityki celnej* (1938) Stefana Królikowskiego oraz zaktualizowane i rozszerzone wydanie *Geografii gospodarczej Polski* (1939).

Przedsięwzięciem na skalę ogólnopolską, koordynowanym przez uczonych warszawskiej SNP, była edycja monumentalnego dzieła – *Encyklopedii nauk politycznych*. Wydana z okazji dwudziestolecia działalności SNP była ona w założeniu częścią realizacji planu stworzenia i upowszechnienia wiedzy z dziedziny szeroko pojętych nauk politycznych na ziemiach polskich, którego zasadniczym elementem była sama szkoła. W nocie redakcyjnej podkreślano, że geneza, zakres i sposób ujęcia tych nauk w *Encyklopedii* jest analogiczny do modelu wypracowanego przez SNP i opiera się na jej dorobku. Akcentowano także empiryczny charakter prezentowanej wiedzy i odwoływano się do tradycji szkoły paryskiej⁹⁰. Redaktorem naczelnym był Reyman, a skład komitetu redakcyjnego nadzorującego pracę nad *Encyklopedią* tworzyli profesorowie warszawskiej SNP. Obok Reymana byli to: Henryk Mościcki, Stanisław Srokowski, Julian Makowski, Jan Namitkiewicz, Oskar Halecki, Zdzisław Ludkiewicz, Edward Lipiński i Feliks Hilchen. Szczególną aktywność i zaangażowanie jako autor wielu haseł encyklopedycznych wykazywał także prof. SNP Ludwik Kulczycki. Zespół redakcyjny uzupełniali uczeni i praktycy, tacy jak premier Władysław Grabski, poznański ekonomista wywodzący się z UJ Edward Taylor oraz prof. UJ Kazimierz Władysław Kumaniecki⁹¹.

Poszczególne tomy ukazywały się od 1936 roku i każdy liczył blisko tysiąc stron⁹². *Encyklopedia* obrazuje, jak środowisko warszawskiej SNP postrzegało zakres wiedzy obejmującej nauki polityczne. Bardzo szczegółowo opracowane hasła obejmowały materię ujętą w następujących działach: życie polityczne i polityka zagraniczna, polityka handlowa przemysłowa i komunalna, prawo administracyjne i polityczne, statystyka demograficzna i koniunktura gospodarcza, sprawy i polityka agrarna, prawo narodów,

⁸⁹ Była to *Emigracja i kolonizacja oraz zagadnienia polskiej polityki emigracyjnej* Leona Papieskiego.

⁹⁰ *Encyklopedia nauk politycznych (zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze)*, Vol. 1, E.J. Reyman, Warszawa 1936, s. III-IV.

⁹¹ E. Taylor, K.W. Kumaniecki byli wykładowcami krakowskiej Szkoły Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego.

⁹² Vol. 1 – 1006 s.; Vol. 2 – 859 s., Vol. 3 – 1010 s., a trzy zeszyty Vol. 4 – 530 s. *Encyklopedia nauk politycznych...*, Vol. 1-4, Warszawa 1936-1939.

życie polityczne polskie, prawo handlowe i wekslowe, polityka socjalna, spółdzielczość i opieka społeczna, geografia gospodarcza i polityczna oraz ekonomia polityczna, doktryny ekonomiczne i skarbowość.

Do współpracy zaproszono wielu wybitnych uczonych, często związanych z innymi niż warszawska SNP ośrodkami naukowymi i politologicznymi. Szczególnie liczną reprezentację miała krakowska Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Reprezentowali ją między innymi wspomniany już K.W. Kumaniecki, Roman Dyboski, Józef Feldman, Stanisław Wędkiewicz, Adam Krzyżanowski, Henryk Batowski, Maciej Starzewski, Marian Z. Jedlicki, Konstanty Grzybowski, Wilhelm Szczęsny Wacholtz, Władysław Konopczyński i Jerzy Langrod⁹³. Wśród licznych autorów *Encyklopedii* spoza środowiska warszawskiej SNP na szczególną uwagę zasługują: ekonomista Oskar Lange, związany z Uniwersytetem Poznańskim, twórca *Współczesnej encyklopedii nauk politycznych*, profesor prawa państwowego Antoni Peretiatkowicz, cywilista Stefan Grzybowski⁹⁴, historyk Władysław Pobóg-Malinowski, dyrektor lwowskiego Studium Dyplomatycznego Ludwik Ehrlich⁹⁵, karnista, który przyczynił się do zdefiniowania pojęcia ludobójstwa Rafał Lemkin, a także związani z wileńską Szkołą Nauk Politycznych uczeni – Iwo Jaworski i Henryk Dembiński. Czwarty tom *Encyklopedii* został opublikowany w czerwcu i lipcu 1939 roku w trzech zeszytach. Ostatni z nich ma wymowę symboliczną, gdyż w całości został poświęcony na opis jednego tylko hasła – „Polska”⁹⁶.

Warszawska SNP przeszła drogę od organizowanych w warunkach „chałupniczych” kursów dla urzędników do nowoczesnego ośrodka naukowego. Jej losy były częścią szerszego procesu przemian utrzymanych w duchu modernistycznym. Włodzimierz Bernacki trafnie scharakteryzował ten nurt na gruncie nauk społecznych. Jego kulminacją było właśnie dwudziestolecie międzywojenne, a cechami konstytutywnymi racjonalistyczne fundamenty filozoficzne, naukowość, utylitaryzm i swoista *praxis* w sposobie ujmowania rzeczywistości społecznej⁹⁷. Rangę symbolu ma fakt, że szkoła na mocy rozporządzenia ministra WRiOP z 28 kwietnia 1939 roku⁹⁸ zyskała 1 września 1939 roku uprawnienia akademickie i przyjęła nazwę Akademia Nauk Politycznych. Jej rektorem został dotychczasowy dyrektor – Reyman. Realizacja idei budowy centralnego, niezależnego ośrodka nauk politycznych w II Rzeczypospolitej została przerwana w szczytowym momencie rozwoju szkoły.

⁹³ Dwaj ostatni działali w SNP UJ od roku 1946.

⁹⁴ Stefan Grzybowski był bratem wykładowcy SNP Konstantego Grzybowskiego i absolwentem pierwszego rocznika krakowskiej SNP UJ.

⁹⁵ W latach 1946-1949 pełnił Ehrlich funkcję dyrektora krakowskiej SNP UJ.

⁹⁶ Autorami części historyczno-politycznej byli Oskar Halecki, Henryk Mościcki i Janusz Pajewski, części poświęconej zagadnieniom ustrojowym – Kazimierz W. Kumaniecki i Zygmunt Wojciechowski, a część geograficzno-ekonomiczną opracował Stanisław Srokowski. Zob. *Encyklopedia nauk politycznych...*, Vol. 1-4.

⁹⁷ W. Bernacki, *Od modernizmu do postmodernizmu, obraz społeczeństwa modernistycznego w literaturze krytycznej*, Kraków 2000, s. 8 i n., *Mała Seria – Arcana*.

⁹⁸ Dz. U. RP 1938, nr 1, poz. 6.

Pod okupacją niemiecką Reyman kierował Szkołą Sekretarek, opartą na wzorcach brytyjskich i belgijskich, w ramach której równocześnie prowadzono tajne nauczanie⁹⁹. Z wojennej pożogi ocalała siedziba szkoły przy ul. Wawelskiej i akademię reaktywowano, zachowując w pierwszych latach charakter programowy i model organizacyjny stworzony w dwudziestoleciu międzywojennym. Reyman początkowo pełnił funkcję jej rektora, a uczelnia została upaństwowiona¹⁰⁰. Władze komunistyczne dążyły do zmarginalizowania i odsunięcia twórcy szkoły i sformatowania placówki w duchu marksistowskim. Wykorzystując energię i zdolności organizacyjne Reymana, zlecono mu utworzenie filii ANP z siedzibą w Sopocie. *De facto* rozważano jedynie sposób przejścia szkoły i wykorzystanie w okresie przejściowym przedwojennej kadry naukowej bądź jej całkowitą likwidację, o czym świadczą zachowane dokumenty¹⁰¹. W latach 50. została ona przekształcona w Szkołę Główną Służby Zagranicznej (1956/1957-1958/1959). Obecnie przy ul. Wawelskiej w budynkach szkolnych działa Krajowa Szkoła Administracji Publicznej – instytucja kształcąca kadry administracyjne odrodzonej Rzeczypospolitej.

Tabela 1. Kadra nauczająca Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie – statystyka aktywności z uwzględnieniem liczby lat (24 lata, 1915-1939), w których wykładowcy prowadzili przynajmniej jeden przedmiot w danym roku szkolnym

Liczba lat	Imię i nazwisko wykładowcy
24	Reyman Jan Edmund
24	Mościcki Henryk
23	Namitkiewicz Jan
21	Makowski Julian
20	Bertoni Karol
20	Zawadzki Józef
19	Loth Jerzy
19	Babiński Leon
18	Orzęcki Michał
18	Iwaskiewicz Janusz
17	Jętkiewicz Lucjan
17	Babiński Wacław

⁹⁹ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68/II/1/17 – Notatka o Instytucie Społecznym i Akademii Nauk Politycznych w Warszawie, Maszynopis nt. IS i ANP z XII 1945, s. 6.

¹⁰⁰ Dekret z 15 XI 1946, Dz. U., nr 70, poz. 378 i 379.

¹⁰¹ Zob. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, PAN/III/-68/ /II/2.35. Protokół z konferencji przedstawicieli organizacji politycznych w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Nauk Politycznych 1945.

Liczba lat	Imię i nazwisko wykładowcy
16	Miszewski Waclaw
16	Łazowski Jan
15	Piotrowski-Korwin Stanisław
15	Piekalkiewicz Jan
15	Ochimowski Feliks
15	Lgocki Jan Włodzimierz
15	Kurnatowski Jerzy
15	Kulczycki Ludwik
14	Trzebiński Wincenty
14	Poniatowski Stanisław
13	Woyzbun Stefan
12	Waskowski Michał
12	Simon Gustaw
12	Kipa Emil
11	Szyc Jan
11	Srokowski Stanisław
11	Jarniński Mieczysław
10	Weinfeld Ignacy
10	Szawelski Mieczysław
10	Sokolnicki Michał
10	Królikowski Stefan
10	Komarnicki Waclaw
10	Górski Antoni
9	Makowski Leonard
8	Winnicki Janusz
8	Hilchen Feliks
8	Halecki Oskar
8	Bojasiński Józef
7	Okulicz Stanisław
7	Krzywicki Ludwik

Liczba lat	Imię i nazwisko wykładowcy
7	Koskowski Bolesław
7	Kwieciński Janusz
6	Tołwiński Gabriel
6	Morozewicz Aleksander
6	Mielczarski Roman
6	Jarkowski Stanisław
6	Góra Witold
6	Gawroński Zygmunt
6	Dzwonkowski Włodzimierz
6	Drecki Jerzy
6	Danielewicz Bolesław
6	Czekalski Józef
6	Chomicz Bolesław
5	Zalewski Stanisław
5	Lipiński Edward Stanisław
5	Lewiński Jan
5	Arnold Stanisław
5	Łagiewski Cezary
4	Zahorski Bohdan
4	Sujkowski Antoni
4	Rygier Henryk
4	Rongier Paweł
4	Pohorecki
4	Nowicki Adam
4	Heydel Adam
3	Wróblewski Władysław
3	Windakiewicz Kazimierz
3	Straszewski Michał
3	Skonieczny Stanisław
3	Sikorski Rudolf

Liczba lat	Imię i nazwisko wykładowcy
3	Roman Antoni
3	Rappaport Emil Stanisław
3	Radziszewski Henryk
3	Petrażycki Leon
3	Mogilnicki Aleksander
3	Młynarski Feliks
3	Mańkowski Józef
3	Machnicki Janusz
3	Lewicki Jan
3	Dalbor Tadeusz
3	Chodecki Władysław
2	Zembowicz Zygmunt
2	Tymiński Emil
2	Suligowski Adolf
2	Rudziński Stefan
2	Rogaczewski Stanisław
2	Pajewski Janusz
2	Okołowicz Józef
2	Niewiadomski Eligiusz
2	Makarczyk Zbigniew
2	Kotarbiński Józef
2	Kierst Władysław
2	Karwowski Kazimierz
2	Zbrowski Marian
1	Zwoliński Wincenty
1	Wasiutyński Bohdan
1	Ścigalski Jerzy
1	Makowski Józef
1	Szymanowski-Korwin Eustachy
1	Szczepański Aleksander

Liczba lat	Imię i nazwisko wykładowcy
1	Siemieński Józef
1	Rundstein Szymon
1	Pohorecki Bolesław
1	Piechowski Władysław
1	Papieski Leon
1	Ossedowski Antoni
1	Ludkiewicz Zdzisław
1	Kamieniecki Witold
1	Handelsman Marceli
1	Gutowski Mieczysław
1	Dembiński Bronisław
1	Cybichowski Zygmunt
1	Boufał Bronisław

Źródło: Opracowanie własne na podstawie R. I-XXIV SNP (indeks osobowy profesorów oraz programy zajęć), weryfikowane na podstawie Akt AP 222/I – Akademia Nauk Politycznych, cz. 1: Wykaz zdawczo-odbiorczy akt studenckich ocalałych sprzed II wojny światowej (do 1939 r.); Arch. PAN/III/-68/II/2.29, Spisy wykładających w Szkole Nauk Politycznych w okresie 1915-1946.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie: sygn. PAN/III/-68/: Materiały Edmunda J. Reymana – II/1/17; II/1/18; II/2/29; II/2.35; III/1/61; III/1.61; III/1/63.

Archiwum Państwowe w Milanówku: sygn. AP 222/I/: Akta Akademii Nauk Politycznych – 179; 207; 226; 227; 342, 388; 2121.

Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu Wychowawców Szkoły Nauk Politycznych w dniu 2 i 3 lutego 1924 r., Warszawa 1924.

Pamiętnik trzeciego zjazdu Lipszczan w dniu 1 listopada 1933 roku w Warszawie z okazji XX-lecia Koła Lipszczan Stowarzyszenia Byłych Wychowawców Polaków z wyższych uczelni w Lipsku 1914-1934, Warszawa 1934.

Roczniki I-VIII Instytutu Studiów Handlowych i Orientalistycznych w Warszawie z programem wykładów na lata szkolne 1930/31-1938/39 [R. I-VIII ISHiO].

Roczniki I-II Szkoły Nauk Społecznych i Handlowych w Warszawie z programem wykładów na lata szkolne 1916/15-1917/18 [R. I-II SNSiH].

Rocznik III Szkoły Nauk Społecznych i Handlowych/Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie z programem wykładów na lata szkolne 1918/19 [R. III SNSiH/SNP].

Roczniki IV-XXIV Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie z programem wykładów na lata szkolne 1919/20-1939/40 [R. IV-XXIV SNP].

Rocznik nr IV Szkoły Wschodznawczej przy Instytucie Wschodnim w Warszawie na rok szkolny 1937/38.

Roczniki I-III Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi, Warszawa 1925/26-192/28 [R. I-III WSNSiE].

Wolna Wszechnica Polska w Warszawie, rok XV-XXIII, Skład osobowy i spis wykładów wraz z rozkładem godzin na lata akademickie 1920/21-1938/39.

Literatura

„Architektura i Budownictwo. Miesięcznik Ilustrowany” R. 2, 1926, z. 4.

Augustyniak J. (red.), *Pamiętnik Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi*, Łódź 1931.

Baranowski K., *Kadra naukowa z zakresu dyscyplin społecznych w II Rzeczypospolitej*, Łódź 1981.

Bernacki W., *Od modernizmu do postmodernizmu, obraz społeczeństwa modernistycznego w literaturze krytycznej*, Kraków 2000, *Mała Seria – Arcana*.

Domagała M., *Krótki rys powstania uniwersytetu w Lipsku i stowarzyszeń studentów polskich*, [w:] *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Monografia z okazji 50-lecia jej założenia, 1915-1965*, red. J. Loth i in., Warszawa 1968.

Kordeczuk J., *Zarządzanie prywatnymi szkołami wyższymi w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Zarządzanie szkołą wyższą*, red. J. Blicharz, A. Chrisidu-Budnik, A. Sus, Wrocław 2014, *Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. E-Monografie*, nr 56.

Kulczycki L., *Nauka o państwie, wykłady L. Kulczyckiego opracowane przez Słuchaczy Szkoły Nauk politycznych w Warszawie, rok akademicki 1927/28*, Warszawa 1928.

Landau Z., *Reyman Edmund Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Vol. 31, Kraków 1988.

Loth J., *Szkoła (ostatnio Akademia) Nauk Politycznych w Warszawie*, [w:] *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Monografia z okazji 50-lecia jej założenia, 1915-1965*, red. J. Loth i in., Warszawa 1968.

Loth J. i in. (red.), *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Monografia z okazji 50-lecia jej założenia, 1915-1965*, Warszawa 1968.

Maj I.P., *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Warszawa 2007, *Seria Wschodnia*.

Olszewski E., Puka A., *Studia politologiczne w Polsce*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1.

Opalek K., *Zagadnienia teorii prawa i teorii polityki*, Warszawa 1986.

Pasierb B., *Z tradycji polskiej nauki o polityce*, cz. 1: *Nauka o polityce, kultura polityczna przelomu XIX i XX wieku*, „Polityka i Społeczeństwo” 2005, nr 2.

Prasa jako przedmiot badań oraz nauczania w latach 1917-1937 w Szkole Nauk politycznych w Warszawie, [w:] *Wyższa Szkoła Dziennikarska w Warszawie 1917-1937. Rzut oka na dwudziestolecie pracy uczelni 1917-1937 oraz program na rok 1937-1938*, Warszawa 1937.

Puchalski J., *Z dziejów nauk politycznych w Polsce*, „Studia Nauk Politycznych” 1981, nr 3.

Reszczyński S., „Alma mater” urzędnika państwowego, „Gazeta Administracji Policji Państwo-

- wej” 1923, 17 II, [przedruk w:] *Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu Wychowañców Szkoły Nauk Politycznych w dniu 2 i 3 lutego 1924 r.*, Warszawa 1924.
- Reyman E.J. (red.), *Encyklopedia nauk politycznych (zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze)*, Vol. 1-4, Warszawa 1936-1939.
- Reyman E.J., *Polityka socjalna. Wykłady prof. E. J. Reymana opracowane przez Słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Rok akademicki 1927/28*, Warszawa 1928.
- Reyman E.J., *Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (jej powstanie i zmięrch)*, [w:] *Pamiętnik Wyższej Szkoły nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi*, red. J. Augustyniak, Łódź 1931.
- Stemler J., *Znaczenie Szkoły Nauk Politycznych dla społeczeństwa i państwa. Referat wygłoszony na I Zjeździe Absolwentów SNP w Warszawie*, [w:] *Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu Wychowañców Szkoły Nauk Politycznych w dniu 2 i 3 lutego 1924 r.*, Warszawa 1924.
- Szaniawski J., *Rzut oka na stosunki ekonomiczno-społeczne w byłym zaborze rosyjskim do 1914*, [w:] *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Monografia z okazji 50-lecia jej założenia 1915-1965*, red. J. Loth i in., Warszawa 1968.
- Ułaszyn H., *O polskich stowarzyszeniach akademickich w Lipsku (fragment wspomnień)*, [w:] *Memorabilia lipskie. Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu Wychowañców Szkoły Nauk Politycznych w dniu 2 i 3 lutego 1924 r.*, Warszawa 1924.
- Włodarski B., *Jeden cel – dwie drogi. O recepcji wzorców francuskich na przykładzie krakowskiej i warszawskiej Szkoły Nauk Politycznych od czasów zaborów do 1939 r.*, „Politeja” 2015, nr 36, [online] <http://dx.doi.org/10.12797/Politeja.12.2015.36.17>.
- Włodarski B., *Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego 1920-1949*, Kraków 2015, Societas – Księgarnia Akademicka, 76.

Dr Bartosz WŁODARSKI – absolwent Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego (2004), doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce (2010). Autor monografii *Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego 1920-1949* (2015) i publikacji z dziedziny historii nauk politycznych.